

1. Kiegészítő feltárások

Szerény keretek között 2004-2006 között is folytattuk a villa feltárását a Comune di Ovindoli minimális támogatásával. Az ásásokat önkéntes olasz és magyar régész-hallgatók részvételével végeztük kiegészítő információk szerzése céljából. Ezeknek a munkáknak köszönhetően befejeztük a középkori temető nyugati részének feltárását. A temető többretegű; mintegy 4 évszázadnyi használatára a szerény mellékleteken kívül stratigráfiai megfigyelések is utaltak. Meghatározhattuk a középkori templom tornyának (az ún. „Westwerk”) alaprajzát, és megfigyelhettük, hogy annak bejáratát egy későbbi időpontban elalazták. Feltártunk egy későközépkori ossuariumot és egy fölé húzott falrészletet. A IX-XI. századi templom mindenhol római alapfalakra épült; a 2006 évi feltárás során újabb alaprajzi részleteket, bejáratokat sikerült megfigyelni.

2. Anyaggyűjtés, rendezés, dokumentálás

A tervezetnek megfelelően színes pauszrajzokon 1:1 léptékű rajzokat készítettünk a falfestmény töredékekről, és legtöbbjüket fotóval is dokumentáltuk. Így 800 rajz készült el a projekt futamideje alatt. A leletanyagot átrendeztük, mivel egy penészes, vizes raktárból kellett új helyre szállítani és új, műanyag dobozokba átrakni. A falfestményeket alapozásuk színe, az ábrázolások témája ill. stratigráfiai helyzete alapján csoportosítottuk- az egybetartozó, azonos falfelületet díszítő darabok összeválogatásával. Megkíséreltük a falfestmények összevetését az Antoninus és a Severus kori rómovárosi, ostiai és alba fucensi falfestményekkel, miután a stratigráfiai megfigyelések alapján csak a Hadrianus kort követő időszakra keltezhetjük anyagunkat (ld. feldolgozás, eredmények). Ott, ahol még *in situ* álltak falfestmény- részletek, csakis a villa legkésőbbi, III. századi periódusának dekorációjával számolhatunk. Az összevetés módot nyújtott arra, hogy Italia középső területének II-III. századi művészeti törekvéseit, annak tendenciáit és helyi kifejezőmódját megérthessük.

A falfestmények a villa leletanyagának mintegy a felét teszik ki. Ezek egy része geometrikus mintájú, helyenként architektonikus elemekkel. Másik csoportjuk ornamentális díszítésű-többnyire florealis elemekkel- a virágokon kívül levelekből, girlandokból áll. A harmadik csoportba tartoznak a figurális ábrázolású töredékek (oroszlán, párduc, medve, zerge ill. különböző istenségek, mitológiai alakok). Egy töredékekből összeállítható nagyobb felület tájázó jellegű mutat. A freskótöredékek jelentős része eredeti környezetéből kiszakítva került elő a korábbi ásások során. A leletanyag rendezése, dokumentálása lehetővé tette, hogy ezt a reprezentatív forráscsoportot nagyobb publikáció keretében feldolgozhassuk.

Befejeztük a kerámia-anyag felvételét, rajzolását- főként a 2002-ben feltárt csatorna leleteit dokumentáltuk. Típusaikról, műhelyükről és kronológiai helyzetükről külön tanulmányban fogunk beszámolni.

3. Feldolgozás, publikálás

A program keretében elkészült és megjelenés előtt áll egy közel 200 oldalas tanulmánykötet több mint 120 ábrával. Ebben a korábbi (1983-2002 évi) ásások során elért eredményeket mutatjuk be, leletanyagok feldolgozásával. A könyvet az ovindoli önkormányzat (AQ- Italia) jelenteti meg. Az OTKA támogatás nemcsak az anyagfelvételt, dokumentálást ill. az ásások folytatását tette lehetővé két kutató utazási ill. tartózkodási költségeinek biztosításával, hanem a tanulmánykötet magyar szerzői által írt cikkek olaszra történő fordítását, nyelvi ellenőrzését, az ásási napló fordíttatását, a rajzok és fotók elkészítését .

Az eredményekről nemzetközi kongresszusokon számoltunk be; ezekhez kapcsolódóan két cikk jelent meg a futamidő alatt a kutatások újabb eredményeiről.

4. Eredmények

A 9 szerző munkáját tartalmazó tanulmánykötet bevezetőjében C. Letta, a pisai egyetem professzora a villa környékén, a marsicai területeken előkerült római feliratok elemzésével nyújt segítséget a san potitói épületegyüttesben előkerült sírfelirat értékeléséhez. A villa

területének és közvetlen környékének korábbi kutatástörténetét, a középkori és újkori oklevelek, források adatait *Don Mario Del Turco*, San Potito plébánosa ismerteti. A *témavezető* és *Redő Ferenc* a tanulmánykötetbe két nagyobb terjedelmű munkát írtak; az egyikben a villa belső dekorációjáról, funkciójáról; a másikban az épületegyüttes periodizációjáról, időrendi helyzetéről és a császári villa történeti összefüggéseiről. A projekt munkáiak keretében dolgoztuk fel az eddig még publikálatlan mozaikokat és részben- előzetes jelentés szintjén- a falfestményeket. A XIV ill. a XXXIII. helyiség geometrikus díszű opus tessellatum padlóit itt először publikáljuk, miután a korábbi 10 mozaik közlésére már több korábbi tanulmány keretében sor került. A XIV helyiség a villa II. periódusában kiépült északi traktus nyugati helysége sorában került elő, s bár a mozaik erősen sérült- mintázata rekonstruálható. A padló alatt újabb római kori telepjelenségek nem mutatkoztak, így a stratigráfiai megfigyelések szerint a mozaikpadló egyidős a helyiséggel és a már korábban közölt kentauros mozaikkal. A két- gazdag színállományú- polikróm mozaik az egységes koncepció szerint épült északi szárny két helyisége a villa-együttes ellenkező oldalán szinte tükörszerűen feleltethető meg egymásnak, s az ugyancsak polikróm „Három Grácia” mozaikkal együtt (XII helyiség) ezek a szimmetrikusan szerkesztett helyiségek, helyzetük alapján is a villa hangsúlyos részei lehettek. Mindkettő egy szűk folyosó mögött található, s méretük is hasonló. A geometrikus mozaikok eltérnek a villa többi, opus tessellatum padlójától mind a keretelés technikájában, mintázatában, sőt a mozaik kockák színében is- pl. csak itt találunk türkizkék tesserákat. Keltezésüknél a villa periodizációja során megfigyelt evidenciákra támaszkodhattunk; ennek megfelelően Hadrianus uralkodásának végén vagy az Antoninus korban készülhettek. Még későbbiek ennek a geometrikus mintázatnak- amelyet F. Guidobaldi Q/R/Q mintának nevez (Mosaici antichi in Italia. Roma 1994) galliai-germaniai párhuzamai. A minta megfelelőit elsősorban a nagy császári paloták, villák opus sectile padlóinál találtuk meg (Domus Aurea, Domus Augustea, az ostiai Palazzo Imperiale vagy a luni Domus Orientale). Az ostiaiak időrendje egybeesik a san potitoival. Ezt a korábban csak a palotaépítészetben alkalmazott mintát vették át San Potitoban egy császári villa reprezentatív helyiségének díszítésénél. A több mint 1000 m magasán fekvő villába azonban a színes márványok szállítása költséges lett volna, ezért az építetők a minta mozaik- kivitele mellett dönthettek.

A másik, erősen töredékes mozaik az északi traktushoz vezető főlépcsővel szomszédos helyiségben került elő. A triloba, kereszt és Salamon csomós minta párhuzamait cremonai mozaikokon találtuk meg. A nagyszámú kék üvegpasztta mozaik kockákat bizonyíthatóan helyben vágták nagyobb üvegtömbökből. Ezek a villa egész területén megtalálhatók; esetenként 60 m-re attól az egyetlen helyiségtől (II), amelyben egyedül igazolható padlómozaik- használata. Ebből arra következtethetünk, hogy a villában több falimozaik is lehetett, amelyhez az üvegpasztát felhasználhatták. A villa pusztulását Probus és Claudius Gothicus érmek, valamint északafrikai terra sigillata chiara A/D típusok alapján Kr.u. 270 tájára keltezhajjuk (ezek jó része is az elmúlt években került elő). Bár a pusztulás egybeesik az első, Itáliát is megrázkódtató barbár betörésekével (Juthungi), mégis korai lenne felhagyását ezekkel az eseményekkel kapcsolatba hozni. Feltehető, hogy az itáliai villagazdaságok 40-42 %-ához hasonlóan, itt is az általános gazdasági krízis következtében vált lakatlanná az épületegyüttes egészen a IX. századig.

Redő Ferenc a san potitói villa helyzetének, alaprajzi elrendezésének, az egyes helyiségek (bejáratok, fauces, porticusok) hasonló kialakításának, azaz az épületegyüttes szerkesztési sajátosságait fedezte fel az általa feltárt alsórajki (Zala m.) villában. A nyilván Itáliából átvett szerkesztési elveken, a Vitruvius által megfogalmazott szimmetria követelményein túlmenően a párhuzamok a fürdő rész, a csatornázás, a vizes helyiségek kialakításánál, tehát a funkcionalitásnál is szembetűnőek. Hasonló megfigyelést tehetett a villák dekorációjára

esetében is, ahol a mozaikos helyiségek elhelyezése és részben időrendje is hasonló. Az alsórajki villa építtetője tehát szorosan követte az itáliai hagyományokat. Ezek a hatások a borostyánút mentén meghatározók lehetnek.

Az ásatások során talált mintegy 200 amphora elemzése,- amelyet *Hárshegyi Piroska* végzett- a villa kereskedelmi kapcsolatrendszerére vet fényt. Eddig az Abruzzok térségéből alig publikáltak ilyen kerámiafajtát; még előzetes jelentésekben is csak ritkán találunk utalást ezekre a szállítóedényekre. Publikálásukat elsősorban az indokolta, hogy San Potitoban – néhány tucat északafrikai terra sigillata chiara töredéket leszámítva tulajdonképpen ez az egyetlen importált, javarészt Itálián kívüli területekről érkező kerámiafajta. A leletek zöme Baeticából, a Guadalquivir völgyéből származtatható (Dressel 20); ezen kívül Lusitániából, az Égeikumból, csekély számban Mauretania Caesariensisből, Tripolitanaából hoztak mezőgazdasági árut, tengeri termékeket a villa lakóihoz. Jelentős, de nem a legfontosabb az itáliai –campaniai- import (Dressel 2-4). Innen és Rodosról vagy Knidosból főként bort, Hispania Tarraconensisből és Afrikából főként olajat, Lusitániából tengeri termékeket (Beltrán II b) hoztak a villába. Az amphorák rendkívül apró, töredékes állapotban kerültek hulladékgyödökbe. Ezeket a villa déli részén találtuk, ahol a gazdasági funkciót betöltő helyiségeket tártuk fel. A legkorábbi amphorákat az I. század második negyedére keltezhetjük, a legkésőbbieket a III. század közepére. A szállítmányok a Via Valerián keresztül érkezhettek, amely mind Ostiával, mind az adriai kikötőkkel jó összeköttetést biztosított. A javarészt Itálián kívüli bor- olaj és halszós-import, amelynek jelentőségét az amphorák száma jól érzélteti, a villa lakóinak luxus jellegű ellátására utal.

A villaegyüttes alaprajzi rendszerét a feltárások során jórészt felderítettük, ezért az előkerült kő- és stukkó építészeti töredékek segítségével *Vasáros Zsolt* (Narmer Bt.) megkísérelhette az épületegyüttes elvi rekonstrukcióját. Segítségül lehetett hívni a római építészet alapvető szerkesztési szabályait (pl. oszloprendek moduláris összefüggései). Az északi udvar struktúrája világos; itt szimmetrikus rendben sorakoznak a helyiségek. Az udvart keretelő folyosó sarkai és a helyiségek falával párhuzamosan vezetett alapfal ugyan megadja annak pontos pozícióját, de itt a feltételezhető oszlop- vagy pillérsorra utaló nyomok in situ nem kerültek elő. Az alapozás nem pontszerrű pilléralapok sorozata, hanem folyamatos sávalap. Bár a peristylum a római villa-építészet egyik legfontosabb eleme, a fennálló itáliai példák egyike sem tesz lehetővé teljesen bizonyos rekonstrukciót. Nem dönthető el, hogy az oszlop-bázisokat közvetlenül a padlószintre építették-e vagy parapetfalat/oszlopszéket készítettek. Az elvi rekonstrukcióhoz felhasználtuk a stukkótöredékekből szerkeszthető korinthusi oszlopot, és annak tengelytávolságát vetettük össze az alaprajzi dimenziók adta lehetőséggel. A középső udvar szabálytalan elrendezésű, miután keleti traktusa korábbi, eltérő tájolású épületrészeket incorporált. A san potitói villa esetében a teljes struktúra sok helyisége és a 3 udvar alkotta együttes látszólagos bonyolultsága mögött egyszerű, udvarok köré szervezett, lineárisan fűzött helyiségek találhatók. Az oszloprendek tekintetében néhány töredék és az időrendi besorolás alapján pontos rekonstrukció készíthető; különös tekintettel az oszloptörzs fél átmérőjéből, mint modulból szerkeszthető valamennyi fontosabb méretre. Ez rekonstruálható oszlopot eredményezett, amelynek segítségével a tengelytávokra ill. az intercolumniumok meghatározására több alternatíva is felállítható. Az északi udvar peristylumának magasságát meghatározva 22-25 fokos tetőszekekkel szerkesztve a csatlakozó helyiségek dimenzióit. A folyosó szélességéhez viszonyított tér jól összevezethető biztosabban rekonstruálható példákkal. A keleti és a nyugati szárnyakon valószínűleg féltetős megoldás lehetett; az északi és déli szárnyakon viszont nyeregvetés. A szerkesztési javaslat a villa két fő periódusára vonatkoztatható; az erősen elpusztult déli szárnyból keveset ismerünk. A rekonstrukció a Narmer Bt. segítségével készült; számlájuk az építész Vasáros Zsolt kétszeri itáliai útjának

költségeit is magában foglalja. Miután az épületegyüttes feltárása jórészt befejeződött; a rekonstrukció az elképzelhető egykori valóság lehetséges vízióját mutatja be.

Az állatsontok *Gál Erika* által végzett vizsgálata azt mutatta, hogy a villa húsellátása a juh, sertés és szarvasmarha-tartáson alapult. A kérődzők aránya- a csontanyag alapján- jelentősebb volt a szarvasmarháénál. Ez a megoszlás megfelel a császárkori Italia vidéki lelőhelyein megfigyelhető arányának. Csak valószínűsíteni lehet, hogy a háziszárnyasok tartása is jelentősebb lehetett. A leletanyagban megtalálható még a ló, a szamár és a kutya. Előbbiek jelenléte- a hegyre fel történő szállítást és közlekedést figyelembevéve- nem meglepő. Kevés nyom utalt ugyanakkor vadászati tevékenységre; rendkívül alacsony a leletek között a vadállatok aránya (szarvas, vaddisznó). A csontokat eszközökhöz is felhasználhatták; erre utaló leleteket San Potitoból is ismerünk (pl. csont tűk), de csonteszközök helyi készítésére vonatkozóan evidenciákkal nem rendelkezünk.

A l'aquilai egyetemmel (Dipartimento di metodologia comparativa) való együttműködés keretében került sor a villa középkori utóéletét jelentő, a fürdőből átalakított IX-XI. századi templom és az azt körülvevő temető publikálására a tanulmánykötetben. A templom építészeti sajátosságait, valamint korabeli- főként abruzzoi párhuzamait *Fabio Redi*, a l'aquilai egyetem középkor- kutató professzora ismerteti, míg a temető korhatározó leleteit és azok párhuzamait *dr. Carmine Malandra* mutatta be.

A publikáció elkészülésével a pályázat célkitűzései teljes egészében megvalósultak; a munka megjelenése még 2007 folyamán várható.